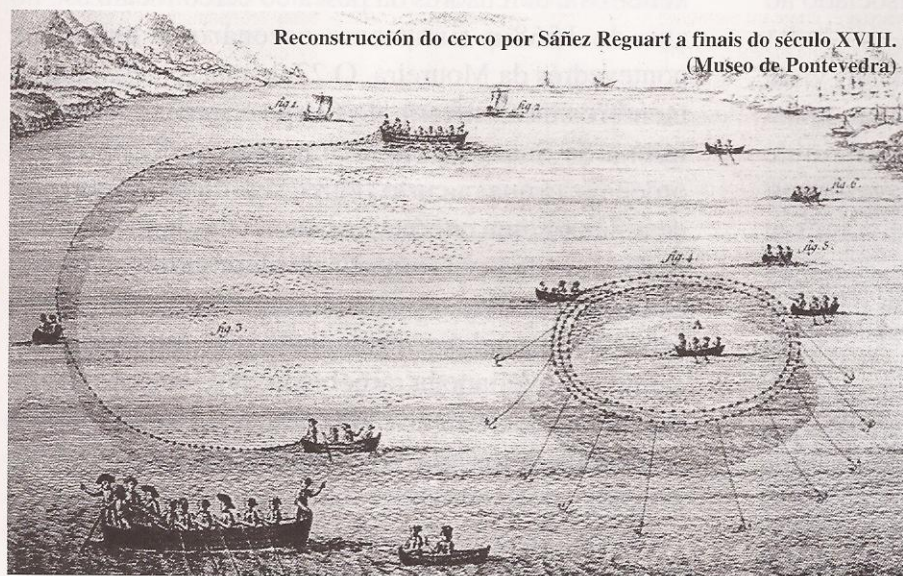

CERCOS E XEITOS, ARTES DE PESCA NAS RÍAS BAIXAS GALEGAS NO SÉCULO XVI

Por: Xosé Manuel Pereira Fernández
Universidade de Santiago de Compostela

No seu momento, Pegerto Saavedra xa indicou que posiblemente en ningún outro momento do Antigo Réxime tanta xente se dedicou á pesca en Galicia como aconteceu no século XVI¹. A modo de exemplo, se nun

Durante a citada centuria do Cincocentos, ao igual que aconteceu noutros lugares do litoral galego, nas Rías Baixas a actividade pesqueira artellouse fundamentalmente sobre dous sistemas:

comunitariamente, mediante os cercos, e de forma máis ou menos individualizada, onde a arte de pesca máis representativa foron os xeitos. Ámbalas dúas artes de pesca foron as grandes protagonistas nas Rías Baixas galegas, levantando tanto apaixonadas defensas como furibundos ataques. Na ría de Pontevedra, os cercos foron os que contaron co apoio "institucional", traducíndose o posicionamento no seu enaltecemento, e paralela denigración dos xeitos. Non resulta entón estrano atopar declaracións apoloxéticas nas que se lle confire unha esaxerada capacidade de captura.

reconto nominal de veciños residentes en Pontevedra, realizado no 1588 cunha finalidade fiscal, declaran a profesión exercida case o 70% dos cabeza de familia, informando practicamente o 45% dos mesmos ser mareantes ou pescadores², en 1571, na vila de Pontedeume, de cada tres homes, dous afirmaban ter como profesión a pesca³.

¹ SAAVEDRA FERNÁNDEZ, Pegerto, *A Galicia do Antigo Réxime. Economía e Sociedade*, A Coruña, 1991, p. 122.

² ARQUIVO XERAL DE SIMANCAS (AXS), *Expedientes de Facenda*, Mazo, 144-38.

³ SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *Opus. Cit.*, p. 129.

⁴ "...aviendo abundancia de sardina dize el testigo tomara treinta quarenta e sesenta pinaças de sardina y dize el testigo bio de una bez e redada tomar setenta pinaças de sardina con un cerco de una vez en la dicha ría de Pontevedra..." (MUSEO DE PONTEVEDRA (MPo), *Sec. Sampetro*, Maz. 107, fs. 207v^o.-208r^o).

"...porque de un cerco se puede tomar de una vez y redada abiendo abundancia de sardina mas de ochenta barcos y este testigo bio cerco que tomo mas de una vez ochenta barcos de sardina y la ayudo a matar..." (MPo, *Sec. Sampetro*, Maz. 107, f. 212v^o).

"...aviendo abundancia de sardina se toman mas de sesenta barcos y este testigo oyo decir a Alonso Pardo atalieiro que tomara de una redada e cerco çiento e seis barcos de sardina e la troxera a tierra y an ponido otros cercos detras del y an tomado mucha qantidad della..." (MPo, *Sec. Sampetro*, Maz. 107, f. 212v^o).

MAQUIEIRA
PESCA DEPORTIVA

Plaza de España, 4
Teléf.: 986 851 814

PONTEVEDRA

A modo de exemplo, en 1579 Nicolao de Casqueiro, Alonso Peyteado e Bernardo Berde afirmaban ter sido testemuñas de redadas de cerco nas que dunha única vez se cargaran, respectivamente, 70, 80 e 106 barcos de sardiña⁴. Na mesma orde de cousas, outros afirmaban que un cerco podía coller máis sardiña dunha única lanzada que cen xeitos en todo o inverno⁵. Agora ben, as valoracións invertíanse en amplas zonas da ría da Arousa, considerándose en dilatados espazos da mesma que a arte de pesca ecolóxica e proteccionista das especies piscícolas por excelencia eran os xeitos, aparecendo o esquilme da riqueza mariña asociado ao emprego dos cercos⁶.

Como queda indicado, dende o punto de vista documental, na ría do Lérez os xeitos gozaban dunha pésima reputación, sendo considerados o oficio de pesca máis danoso, e os causantes de que se esgotase a ría ao facer fuxir a sardiña dela, de que diminuísen os ingresos dos mareantes, das obras relixiosas, da Facenda Real...⁷. Segundo afirmaban na súa declaración dúas testemuñas en 1579, na Coruña os xeitos estaban

prohibidos⁸, mentres que en Noia semella que non resultaba estrana a súa queima⁹. Posiblemente a situación máis extrema dábbase no veciño Reino de Portugal, lugar onde estaban prohibidas as redes de xeito¹⁰ e o seu emprego sancionado cun ano de desterro en África, multa de doce ducados, perda do barco e queima de redes¹¹. Ante esta conxuntura, os pontevedreses defensores da pesca co cerco sentíronse agraviados por non existir na súa ría unha normativa semellante á de Portugal¹².

Un dos puntos álxidos do enfrontamento entre xeiteiros e defensores da pesca co cerco localízase no ano de 1568 e tivo como escenario o arrabalde pontevedrés da Moureira. O 22 de marzo dese ano, os membros da Confraría do Corpo Santo, reunidos na igrexa de Santa María a Grande, redactaron unhas ordenanzas que, a curto prazo, significaron un punto de inflexión, sen retorno, na historia dos homes do mar de Pontevedra, pois a partir de entón non volveron a elaboralas. Pensadas para unha duración de dous anos, foron confirmadas o 10 de maio por don Gaspar de Zúñiga e Avellaneda, arcebispo de Compostela. As ordenanzas de pesca de 1568 deron lugar a unha querela formulada polos xeiteiros pontevedreses ao vérense prexudicados por elas.

⁵"...dize el testigo que un serco de una bez y redada puede tomar mas que çien geiteiros en todo un ynbierno..."(MPo, *Sec. Samped.*, Maz. 107. f. 225v^o).

⁶Para unha toma de contacto co tema, Vid.: ARQUIVO DO REINO DE GALICIA (ARG), *Sec. Confrarías*, Maz. 2.797/119 e *Sec. Veciños*, Mazs. 17.465/11 e 26.327/8; MPo, *Sec. Samped.*, Maz. 107.

⁷"...el mas dañoso oficio de todos y el que mas mal aze a la sardina hes el oficio de geitos (...) porque dize el testigo que son tantos y traen cada barco tanta multitud de redes y las echan por todas partes de la dicha ria sin quedar en ella parte que no ocupen (...) y la sardina viendose tan fatigada y balada de los dichos geitos sin quedar parte ninguna donde se pueda asosegar huie y ba para otras partes de lo qual (...) viene gran daño a todos los mareantes de la dicha ria y ansimismo viene daño a los pobres y espitales y a las rentas reales de su Magestad y a sus alfollos porque los dichos çercos son de mucho provecho y los dichos geitos azen mas daño que provecho..."(MPo, *Sec. Samped.*, Maz. 107, f. 134r^o).

⁸"...en la çiudad de La Coruña donde el testigo bibe e mora no consienten los dichos geitos ni pueden pescar en la mar y playa de la dicha çiudad...", ou: "...en la çiudad de La Coruña donde este testigo hes vezino los dichos geitos no pueden pescar en el braço de la dicha çiudad despues de hechos los cercos y este testigo ronpio muchas redes a los dichos geiteiros y se las tomo...". Vid.: MPo, *Sec. Samped.*, Maz. 107, fs. 232r^o e 235r^o.

⁹"...dice el testigo bio por bista de sus ojos que mas por dos vezes los barcos e redes de los jeitos (...) los quemaron en esta villa de Noya al pie de la Puente della de una vez e la otra vez en el Ribero Grande de la Puerta de la Condesa..."(MPo, *Sec. Samped.*, Maz. 107, f. 211v^o).

¹⁰"Lo otro porque en los puertos de Portugal esta mandado que no se use de los dichos jeitos por ser dañoso y perjudicial y que con ellos se auienta la sardina y no se puede despues cojer sino es en poca cantidad"(MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 68, f. 1r^o).

¹¹"De una declaracion y expreso mandato que hizieron los señores reyes de Portugal Don Sebastian y Don Enrique por la qual siendo ynformados del dicho daño que hazen los geitos a los çercos que se usan en la ria de la çiudad de Lixbona y Septubar del dicho Reino de Portugal que es el mismo que esta propuesto por los dichos vecinos de Pontevedra y Convarro mandan y prohiben que no aya los dichos geitos y redes sardineras que es todo una misma cosa en la dicha ria ni en parte alguna so pena de un año de destierro para Africa y de doce ducados y perdida de los barcos y que las redes se les quemem de lo qual despacharon provisiones en forma para que ansi se guardase y cumpliese como parece por su traslado que esta presentado en el proçeso desta causa en letra portuguesa y traducido al castellano por mandado de los señores del Consejo con çitacion de las partes contrarias"(MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 65, sf.).

¹²"Tambien se suplico por parte de los vicarios y cofrades del Corpo Santo del dicho auto por no se aver mandado quitar los dichos geitos a los de Portonovo y que se les deven quitar las dichas redes de geito y modo de pescar con ellos por las razones que antes an alegado de las quales consta ser tan conbeniente y neçesario que no se pesque con ellos segun que mas cumplidamente lo an consultado en conformidad con don Melchor de Teves y los mas alcaldes mayores de la Audiencia de Galicia a que se deve tener atencion y dar credito en esta causa y siendo esto ansi como V.A. lo mando y proveyo en Lisboa se deviera proveer lo mismo en Galicia..."(MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 65, sf.).

Presentado o litixio contra os membros da Confraría do Corpo Santo ante o máximo órgano de xustiza de Galicia, a Real Audiencia, os xeiteiros alegaron que dende tempo inmemorial faenaban con xeitos en calquera época do ano, mesmo coincidindo coa temporada dos cercos. Afirmaban que eles eran "treientos honbres" pobres e necesitados que non tiñan diñeiro nin redes para poderen entrar nos cercos, mentres que consideraban aos vigairos e furnidores dos cercos como persoas ricas ou posuidoras de suficiente capacidade económica. Tamén afirmaban que os usuarios dos cercos se xuntaran e confederaran para mirar só polos seus intereses e quedar con toda a sardiña¹³.

O procurador dos xeiteiros, Domingos de Villares, escandalizábase do regulamentado, que, entendía, impedía aos seus defendidos pescar sardiña na ría se non era nos cercos, ademais de contemplar fortes sancións aos infractores. Argumentaba que os seus clientes non podían entrar como furnidores nos cercos ao seren pobres. Polo tanto, de manterse a prohibición de pescar co xeito durante toda a temporada dos cercos, época que os seus representados consideraban a mellor de todo o ano, terían que deixar a casa e a súa familia e buscar outra ocupación. A Real Audiencia, que por aquelas datas atopábase en Pontevedra, mediante un auto do oidor Pedro de Guevara, ditado o 29 de agosto do citado ano de 1568, prohibiu a publicación das novas ordenanzas e ordenou que se deixasen as cousas no punto en que se atopaban antes da nova redacción, "sopena de çincoenta mill maravedis para la Camara de su Magestad"¹⁴.

O procurador Francisco Lamas, en nome de Xoán Neto, Pedro Gómez e demais membros da Confraría do Corpo Santo, solicitou axiña a revogación do auto anterior, ao tempo que manifestaba que os seus clientes estaban en posesión de facer as ordenanzas e vixiar polo seu cumprimento dende tempo inmemorial. Argumentaba que eles non prohibían a pesca, senón o emprego dos aparellos con que se realizaba. Aducía que os ordenanzas foran redactadas co consentimento de todos, opinión da que discrepaba o procurador Villares, quen declaraba que as ordenanzas se fixeran

sen avisar aos xeiteiros¹⁵.

Para os membros dos cercos, da existencia das ordenanzas redundaba un grande proveito e utilidade para Pontevedra e os seus veciños, mentres que os xeitos significaban unha rémora causante de que cada ano se perdesen corenta mil ducados. Sen embargo,

Igrexa de Santa María e a rúa San Guillermo (Museo de Pontevedra)

pese a disputa, a documentación reflicte a existencia dunha comunidade de intereses na ría, onde algúns xeiteiros eran furnidores de cercos, producíndose en ocasións unhas "curiosas" relacións de convivencia¹⁶. Tamén indica a documentación que os xeiteiros estaban suxeitos ao pagamento de impostos, debendo aboar cada ano ao arcebispo de Compostela un milleiro de sardiñas ou o seu importe, valorado en oito réas¹⁷.

¹³ ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 17.298/62; MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 7g, fs. 22v^o.-23r^o.

¹⁶ "...los dichos jeitos se meten entre los dichos çercos y por ser todos compañeros y por que tienen parte ansi en los dichos çercos y como en el dicho jeito disimulan con ellos y no les ejecutan y ansi se pierde toda la dicha pesca..." (ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 17.298/62, sf.; MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 7g, f. 23v^o.).

¹⁷ ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 1751/6, sf.

¹³ MPo., *Sec. Gremio*, Maz. 7g, f. 20v^o.

¹⁴ ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 17.298/62, sf.; MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 7g, fs. 21r^o. e 22r^o.

Francisco de Lamas afirmaba que os xeitos non tiñan unha antigüidade na ría superior á dos cercos, indicando que a Confraría do Corpo Santo sempre lles indicara onde debían pescar. Xustificaba a condescendencia que tiveran con eles ata aquel momento por non seren máis de sete ou oito barcos. Sen embargo, agora a cifra ascendía a cincocentos barcos xeiteiros, que ocupaban a ría e impedían a entrada da pesca. Tamén imposibilitaban faenar aos cercos e non deixaban chegar a onde se atopaba a sardiña. Entendía que desta situación redundaba un grave dano para Pontevedra e a súa facenda¹⁸.

Uns días despois era o procurador Alonso Gato quen defendía os intereses dos membros da Confraría do Corpo Santo ante a Real Audiencia do Reino de Galicia. Solicitaba a revogación do auto que anulaba as ordenanzas, ao tempo que afirmaba que estaban pensadas para o ben e proveito de tódolos membros da vila, tanto pobres como ricos, e non só para os intereses de seis ou sete persoas. Indicaba tamén que non era exclusividade de Pontevedra que os xeitos non puidesen faenar durante a temporada dos cercos, senón que se trataba dunha situación que igualmente se daba noutros lugares¹⁹.

A sentenza da Real Audiencia, dictada en Ourense o 17 de setembro de 1569, revogou as ordenanzas de pesca de 1568 e a súa confirmación polo arcebispo de Compostela. Tamén prohibía aos xeiteiros pescar na ría de Pontevedra durante o tempo dos cercos, reservándose unha sanción cifrada en dez mil maravedís para os insubmisos. A sentenza non contentou a ningunha das dúas partes, feito constatado polo recurso presentado ante a Real Chancellería de Valladolid por ámbolos dous actores²⁰.

Como quedou indicado, o enfrontamento entre xeiteiros e cercos non foi patrimonio de Pontevedra, pois o permanente encontronazo entre ámbalas dúas formas de pescar tamén aparece documentado noutras áreas das Rías Baixas ou das Altas. A modo de exemplo, en Cangas afirmaban que a pesca da sardiña efectuada

con cercos era o principal trato da vila, non podendo esta sobrevivir se faltase. Tiñan como inimigos naturais a xeitos, sacadas e outras artes de corda. Argumentaban que o seu emprego provocaba que a sardiña non entrase na ría. Nas freguesías de Santo André de Hío, San Cibrán de Aldán e Santa María de Beluso localizábase o maior continxente de xeiteiros e usuarios de artes individuais de pesca, traducíndose nun permanente enfrontamento con Cangas²¹.

Na actual ría de Vigo -daquela ría de Redondela- aparecían dous bandos compostos cada un deles por tres vilas. Bouzas, Baiona e Coia mostrábanse defensoras do emprego do xeito, mentres que Redondela, Vigo e Cangas empregaban o cerco²². As primeiras alegaban posesión inmemorial no dereito de saír a pescar con xeitos, solicitando protección e axuda á Real Audiencia de Galicia. Nas vilas defensoras do emprego do cerco, pensaban que os xeitos espantaban a sardiña e que esta saía da ría debido ao ruído que ocasionaban²³. Os enfrontamentos entre ámbolos dous bloques eran continuos, acadando algúns dimensións considerables. A modo de exemplo, atopamos aos xeiteiros de Bouzas afirmando que a pesar de pescaren con xeitos dende había máis de cen anos, foran atacados unha noite por máis de douscentos homes armados, os cales lles levaron barcos, redes, peixe...²⁴. A pesar do agravio, deixaban unha marxe para pensar que non todos viñan polo seu gusto²⁵. Sen embargo, visto dende o outro lado, os violentos e causantes dos incidentes foran os de Bouzas²⁶.

²¹ ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 17.298/62, sf.

²² "...y sobre el negocio de los jeitos questa dicha villa de Boças y la villa de Bayona tratan contra las villas de Redondela Bigo y Cangas sobre las ordenanças que las dichas villas (...) hizieron (...) en perjuizio de los mareantes y vezinos y moradores desta dicha villa de Boças y Coya y la dicha villa de Bayona sobre les querer quitar que no mareen ni pesquen en la mar a la sardina con el dicho oficio de geytos..." (ARG, *Sec. Veciñ.*, Maz. 26.327/8, sf.).

²³ "...usavan un cierto artificio de redes que se llaman de jeito conque la sardina se espanta y se sale de la ría y con el estruendo y bullizio que hazen al poner y sacar las dichas redes de noche y de día se fuye la sardina..." (ARG, *Sec. Veciñ.*, Maz. 26.327/8, sf.).

²⁴ "...de noche en ocho varcos con mas de doçientos onbres armados de diversas armas ofensivas y defensivas todos en gavilla (...) y al dicho Juan Xil le irieron junto a un quadril de questa muy malo e a punto de muerte..." (ARG, *Sec. Veciñ.*, Maz. 26.327/8, sf.).

²⁵ "...los traen como forçados en sus trincados..." (ARG, *Sec. Veciñ.*, Maz. 26.327/8, sf.).

¹⁸ ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 17.298/62, sf.; MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 7g, f. 24r^o.

¹⁹ ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 17.298/62, sf.; MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 7g, f. 26r^o.

²⁰ ARG, *Sec. Confra.*, Maz. 17.298/62, sf.; MPo, *Sec. Gremio*, Maz. 7g, f. 26r^o.

Enfrontamentos entre cercos e xeitos tamén se producían na Coruña, tendo como protagonistas aos pescadores da cidade herculina, defensores da arte comunitaria, e os xeiteiros das rías limítrofes. O tramo final do século XVII contemplou a controversia mantida entre os mareantes da Coruña cos de Ares, Betanzos, Ferrol, A Graña, Pontedeume e Sada. Iniciado o preito o 26 de xullo de 1688, a sentenza da Real Audiencia do 18 de marzo de 1699 determinaba áreas e períodos de pesca, ao tempo que indicaba a obrigación de descargar o peixe capturado, en primeiro lugar, no porto da Coruña²⁷.

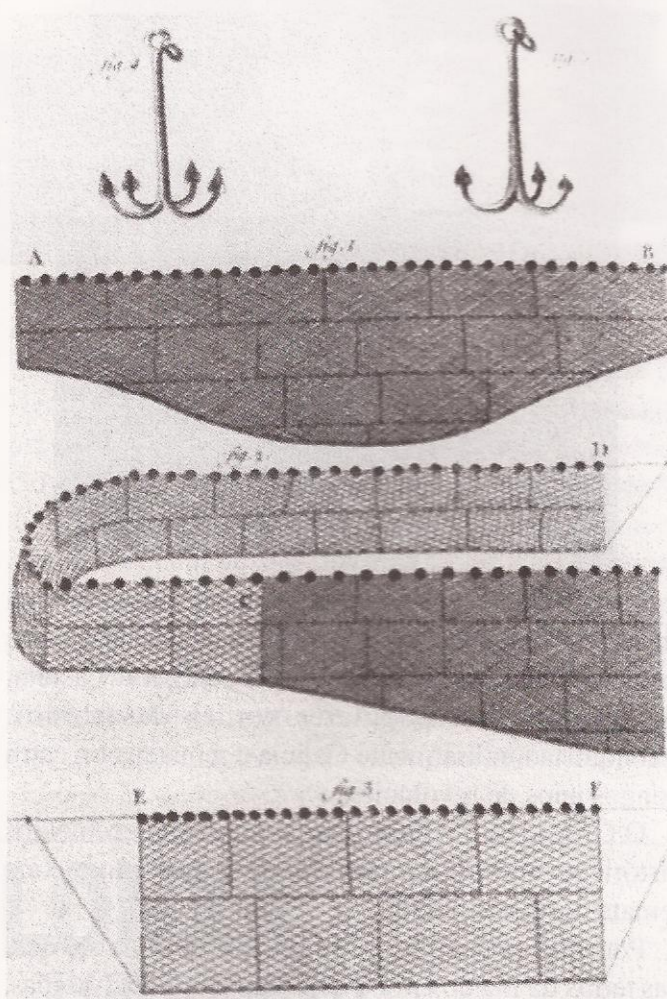
APÉNDICE DOCUMENTAL

Dos cercos e dos xeitos. Ano de 1597

MUSEO DE PONTEVEDRA, Sección Gremio, Mazo 65

"...con la forma y manera que tienen en el pescar las redes de xeito espantan y ahuyentan la sardina de la dicha ría respeto que por una parte la andan siguiendo y acosando por toda la ría sin dexalla reposar y apastar en su pasto hordinario y las redes las tienen con plomadas con plomo y piedras por lo baxo y al tienpo que las hechan en la mar hazen mucho ruido y alboroto con que alborotan la dicha sardina y al escaparse como las redes son menudas la sardina solo mete por ellas la cabeza y queda colgada por las agallas y se muere alli sintiendo en su instinto natural el daño que le causan las dichas redes y los barcos que la andan siguiendo y acosando de suerte que la que se escapa de las dichas redes se ba huyendo para la mar alta y lleba tras si toda la demas sardina que la alcança de bista (...) demas es tan poca la pesca que con estos geitos se toma que no es bastante para sustentar los naturales (...) y los dichos daños e inconbenientes no se causan con los dichos cercos ni con sus redes (...) y açercandose la sardina hechan las redes en el mar çercandola y la lleban hazia tierra yendo la sardina toda junta y recreandose una con la otra (...) y si alguna

cantidad se sale de estas redes se queda en la dicha ría y en su pasto hordinario sin reçevoir ningún daño de los cercos y no la siguen y la dexan estar quieta e sosegada en la ría..."

Detalle das redes empregadas no cerco, segundo Sáñez Reguart. (Museo de Pontevedra)

²⁶ "...se pusieron en resistencia y traian arcabuzes ballestas lanças y espadas y todo genero de armas (...) y nos hirieron a Diego Milleyro que iba con nuestra compañía en la cabeza..." (ARG, Sec. Veciñ., Maz. 26.327/8, sf.).

²⁷ TETTAMANCY GASTÓN, Francisco, *Apuntes para la Historia Comercial de La Coruña*, A Coruña, 1900, pp. 244-245 e 584-586.